

УДК 008(477)"19"

Ю. В. Шмегельська,

викладач

(Київський національний університет культури і мистецтв)

0974466013@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6136-0905

РЕТРОСПЕКТИВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто основні поняття та аспекти розвитку української культури другої половини ХХ століття. Висвітлено процеси її занепаду та національно-культурне відродження. Проаналізовано й досліджено еволюційні етапи становлення української культури в боротьбі за її національну незалежність та значиме місце в світовій культурі через призму здобутків українських діячів.

Ключові слова: українська культура, мистецтво, державність, історія, творчість, науковці ХХ століття.

Постановка проблеми. Наші часи у зв'язку з останніми революційними та військовими подіями, реформами й кардинальними змінами в країні, позначені небувалим зростанням інтересу до проблем вітчизняної історії, витоків національної культури, до непересічних досягнень минулого. У зв'язку з цим, актуалізується аналіз дослідження історичних та культурних надбань предків, необхідних не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій у практиці сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українська культура є предметом численних наукових досліджень. Так, у збірнику наукових праць "Методологічні проблеми культурної антропології та етнології" Безклубенко С. Д., Берегова О. М., Волков С. С. висвітлюють питання, присвячені типології та генезису розвитку форм культури України. Автори застосували до аналізу явищ культури морфологічний підхід, заснований на взаємовідношенні цілого та його складників.

У свою чергу, Кара-Васильєва Т. В. в матеріалах своїх наукових досліджень висвітлює еволюційні процеси та революційні катаклізми України протягом минулого століття, кардинальні переломи в соціальній галузі й політичних орієнтирах, зміни в економіці та суспільній психології, що вплинуло передусім на переми в сфері культури й мистецтва.

Загальну характеристику української культури другої половини ХХ століття знаходимо у працях таких вчених, як Шейко В. М., Александрова М. В., Юдкін І. М., Головка Б. А., Безгін О. І., Чміль Г. П., Гирич І. Б., Кучеренко М. О., Левчук Я. М., Преловська І. М., Шульга В. С., Криволапов М. О., Прибега Л. В. Завдяки їх публікаціям, висвітлено і проаналізовано особливості української культури, це дало змогу нашому поколінню дізнатися про основу її зародження, про її еволюційні процеси.

Мета статті – показати в історичній ретроспективі шлях, який пройшла наша культура та мистецтво впродовж другої половини ХХ століття. Збагатити духовний світ людини знаннями з історії рідної культури, виховати почуття власної гідності як громадян незалежної, нової, демократичної України.

З цією метою стисло викладено матеріал, що дає змогу зорієнтуватись в проблемах української культури та мистецтва. При цьому акцент робиться на комплексному підході до характеристики етапних досягнень українського народу в галузі культури упродовж тривалої боротьби за національну незалежність та власну державність.

У ході дослідження передбачено вирішення наступних актуальних завдань:

- розглянути історіографію української культури другої половини ХХ століття;
- висвітлити складний етап становлення української незалежності та її культурного розвитку;
- проаналізувати вклад українських діячів культури та мистецтв в розвиток та процвітання незалежної України.

Виклад основного матеріалу. Сотні років перебувала українська культура в тіні російської, польської та інших культур, а тому здавалась декому якоюсь вторинною, похідною, провінційною. Культурні процеси гальмувала і відсутність власної державності, бо не діяли державні механізми забезпечення вільного розвитку національної культури, не існувало державної політики підтримки культурних обмінів з іншими народами. Тоталітарний колоніальний режим сковував вільну думку, нищив духовний світ людини і самобутність нації, убивав сам дух творчості, без чого був неможливим культурний поступ.

Говорячи про культуру, то здебільшого мають на увазі все-таки позитивні результати цілеспрямованої діяльності людей: насамперед і головним чином – предметні, речові результати. Але культура результується не лише у предметних та речових творах, законсервованих у металі, кераміці, мелодії чи писемних знаках. Існують віддавна винайдені людьми й інші, більш гнучкі й мобільні, здатні до видозмінювання, отже, й удосконалення засоби фіксації досягнень історичного поступу, тобто культури. Це народні звичаї та традиції – безупинний стихійний соціальний та етнонаціональний

творчий процес, продуктом якого є сама соціальна людина з її цілком певним усталеним комплексом стереотипів від попередніх поколінь [1: 194–195].

Глибокий гуманістичний зміст української культури, її значення для творчого самоусвідомлення багатьох поколінь українського народу в національному саморозвитку та світовій цивілізації зумовили об'єктивне перетворення її на цілісну систему духовного світу українців. Категорія "українська культура як цілісна система" порівняно нова. З початком демократичних перетворень у суспільному житті українського народу та з проголошенням державної незалежності України, наша національна культура почала поступово розглядатися й аналізуватися науковцями-культурологами як саме цілісна система, що найповніше виражає духовний світ українського народу [2: 13].

Досліджуючи культуру другої половини ХХ століття, ми впевнено можемо сказати, що це складний, неоднозначний і суперечливий у своїх здобутках і прорахунках час. Нещодавно закінчилась друга світова війна з ареною жорстоких боїв з тяжкими людськими і матеріальними втратами.

Із закінченням війни партійно-державні "концепції" зводили до остаточного одержавлення культури, піддавали її суворому контролю та некомпетентному керівництву.

В своїй роботі Кара-Васильєва Т. В., наголошує на тому, що офіційне мистецтво першої половини 50-х років формувалося переважно на засадах соцреалізму. Функції, художня мова та семантика "соцреалізму" знайшли своє першорядне втілення в образотворчому мистецтві та архітектурі. Тоталітарна субкультура радянського суспільства була напоруч стійкою. Ось чому в епоху її панування підтекстом усіх подій тодішнього життя були глобальні інтереси, настанови та амбіції влади. Міф про нову дійсність розроблявся поза сферою мистецтва. Його загальні контури формування в партійних документах і директивах, резолюціях з'їздів, у сфері суспільних наук, офіційної літератури, кіно. Адже від початку всі апологети та ідеологи ідейності мистецтва та культури стояли на чітких позиціях підкорення всієї культурної діяльності єдиній партійній волі, регламентації і контролю мистецтва партійними органами [3: 58].

60-і роки сприймалися як "час відлиги", а 70–80-і роки – як "час застою", але це був період, коли в межах соцреалізму накреслюється кардинальне оновлення, відбувається накопичення нових якостей, а згодом відбувається радикальний перегляд пластичної мови мистецтва. Унаслідок чого паралельно з офіційним мистецтвом утворюється "андеграунд". Хронологічні рамки самого явища та його різні назви – дисидентський рух, мистецтво неоконформістів, інше мистецтво, андеграунд – окреслюються дослідниками в межах кінця 50-х–1980-х роками. Це час неофіційного мистецтва, що перебуває в ізоляції і протистойть соцреалізму. Так, у Львові "тихою опозицією" були майстерні Я. Музики, І. Север, М. Сельського, О. Кульчицької, Г. Смольського. Справжньою "духовною академією, або її називали ще – "підпільною академією", була майстерня К. Звіринського, де не лише формувалася нова мова мистецтва, а й плекались яскраві особистості його учнів, які в подальшому стали відомими культурними діячами – А. Бокотей, П. Маркович, Р. Петрук, О. Минько, Л. Медвідь, З. Флінта [3: 86].

Ці роки також були позначені, як час радикального стильового і жанрового оновлення, вибух "нової фольклорної хвилі", прояв авангардних тенденцій композиторської творчості. Значно послаблюються ідеологічні лещата соцреалістичного методу, художня творчість символізує протест проти нівелювання особистості, яке культивувалося тоталітарним режимом. У композиторів з'являється можливість прямої та опосередкованої комунікації з колегами – музикантами з-за кордону та зарубіжною музикою в її різноманітних стильових і технологічних аспектах і, відповідно, опанування нових способів організації музичного матеріалу [7: 210].

На сторінках преси, в наукових розвідках, на конференціях, дискусіях щодо проблем розвитку національної культури викладені протилежні судження й думки. Деякі стверджують, що це був період глибокої кризи як у розбудові української культури, так і в усіх сферах суспільства на теренах усього колишнього СРСР. Стосовно образотворчого мистецтва негативна оцінка мистецького процесу радянського періоду базується, перш за все, на тому, що художня культура знаходилась у полоні комуністичної ідеології, постулатів соціалістичного реалізму. Під опікою ідеології, яка пильно охороняла ідейні принципи в українській культурі в рамках регламентованої догматичної вузькості, мистецтво повинно було виконувати роль провідника комуністичних ідей, розкривати сутність морального кодексу будівника комуністичного суспільства доступно і зрозуміло для робітничого класу художньою мовою [5: 221].

Звичайно, в цих звинуваченнях є частка правди. Однак, у цей період як ніколи керівництво партії і держави опікувалось і дбало про матеріальне становище художньої еліти країни.

Справедливим буде й те, що не всі митці, особливо з другої половини 1970-х рр., дотримувались цих догматичних постулатів у своїй творчості.

Об'єктивно розібратись в ситуації, яка склалася в художньому житті цього періоду, допомогло те, що автор цих рядків М. О. Криволапов знаходився у вирі мистецького життя, як один із керівників художнього процесу України.

Є доцільним спочатку звернутись до сухих цифр, що в якійсь мірі характеризують загальні умови та

стан української культури 1970–1980-х рр.

Відомий факт, що населення колишнього Радянського Союзу в 1960–1970-х рр. вважалось найбільш освіченим. Жодна країна у світі не могла конкурувати з населенням СРСР за кількістю прочитаної літератури.

Черги в музеї свідчили про те, що історія суспільства, історія держав ще не знали такого великого потягу до творчості і до культурної спадщини минулого.

Тому не випадково, що в 1970-х рр. у Києві відбулося понад 60 різних виставок. В Україні в цей період функціонувало 85 професійних театрів, було показано 47–49 тисяч вистав, було споруджено понад 600 пам'яток і значних архітектурно-скульптурних комплексів і монументів, значна частина з яких увійшла до золотого скарбниці творчих здобутків України [5: 222–223].

В цей період активно заявляють про себе М. Грицюк, Ю. Сінкевич, А. Фуженко, Е. Мисько, які шукають нові шляхи розвитку скульптури, розширюють її художньо-виражальні можливості.

Провідними митцями в живописі виступають Т. Яблонська, О. Шовкуненко, С. Шишко, С. Григор'єв, Й. Бокшай, М. Глушенко, В. Костецький, А. Ерделі, Ф. Минайло, молода генерація живописців: Т. Голембівська, В. Зарицький, В. Задорожній, М. Божій, В. Чеканюк.

Високих досягнень щодо книжкової графіки, особливо в створенні цілісного ансамблю книги здобувають провідні митці А. Базилевич, Г. Якутовия, О. Данченко, Г. Гавриленко, А. Чебикін [3: 61].

Найпліднішими в розвитку художніх промислів стали 80-і роки. Впроваджуються нові організаційні форми роботи, формується новий тип народного майстра. Більшість майстрів дістають підготовку в спеціальних навчальних закладах освіти – училищах, технікумах. Змінилось соціальне значення народного майстра: ця професія стала почесною, а твори, які раніше мали утилітарне призначення, перетворювалися на унікальні, часто орієнтовані на виставки, на окрасу громадських інтер'єрів. У таких промислах, як ткацький, вишивальний, килимарський, основною фігурою виступає народний майстер, що зберігає і творчо продовжує традиції майстерності.

У галузі вишивки слід відзначити творчість вишивальниць О. Василенко, О. Великодньої, П. Березовської, у галузі ткацтва – Г. Верес, Г. Василяшук.

У цей період плідного розвитку набули також гончарство, декоративний розпис, різьблення на дереві. Серед майстрів кераміки, що уславилися на міжнародних виставках, слід назвати Л. Головка, П. Цвілик, О. Залізняка. Особливого розквіту в цей період набув декоративний розпис. Це, насамперед, творчість К. Білокур, Г. Собачко-Шостак, Є. Миронової [3: 62].

Проголошені у другій половині 1980-х рр. принципи перебудови і демократизації нашого суспільства відразу ж позначилися на творчості художньої інтелігенції. Українські митці вже тоді відчували паростки творчої свободи і відразу, особливо молоде покоління, відреагували на соціальні зміни новим подихом своїх робіт [5: 227].

Період 90-х років кардинально відрізняється від попередніх періодів розвитку української культури та мистецтва. Разом із здобуттям державної незалежності приходить чітке розуміння специфіки і природи народного та професійного мистецтва, законів їхнього розвитку.

Художнє життя цього десятиліття відрізняється надзвичайною широтою і калейдоскопічністю. Виникають численні галереї, які формують арт-ринок, численні проекти, поширення набуває концепція "артифакту", відбуваються виставки за кордоном, українські митці розглядають свою творчість у контексті світових тенденцій розвитку. Незважаючи на мозаїчність художнього процесу, переважають авангардистські течії.

Сучасні митці беруть участь у формуванні нової моделі українського світобачення, нових естетичних вимірів духовності і сприяють усвідомленню органічного єднання глибинно національного та загальносвітового мистецьких процесів.

Творення "образу" митці розуміють як особливу, специфічну галузь пізнання світу, наповнену емоційною змістовністю, філософськими розмірковуваннями. Пошуки митців професійного мистецтва тяжіють до образотворення, посилюються індивідуальне, неординарне бачення навколишнього світу, втілене в особливий манері виконання, емоційно насичений і змістовний. Відбувається зміна принципів формотворення: відступає принцип корисності та утилітарності, утворюється своєрідна "дифузія" декоративного та образотворчого мистецтва, яка породжує просторове мистецтво, де традиційні матеріали – скло, дерево, глина, нитки – використовуються як засоби художнього формотворення.

Професійне декоративне мистецтво 90-х років – це багатогранне явище української культури, що розвивається в руслі загальноєвропейського і, ширше, – світового художнього процесу, де категорія прекрасного є і залишається визначальною. Митці знаходять нові шляхи, використовують різноманітні засоби художньої та емоційної виразності, вирішують загальні формально-художні завдання пластичних мистецтв: новаторське формотворення, взаємодію з навколишнім середовищем, звернення до новітніх технологій [3: 63].

XX століття добігло свого кінця. І саме це спонукає науковців до підбиття підсумків, пройдених нашим мистецтвом, до переосмислення з позицій нового, вже XXI століття. Важливим сьогодні є новий

погляд і виклад історії української культури та мистецтва, яке розглядається в єдиному річизні світового художнього розвитку [3: 64]. Оцінка культури радянського періоду сьогодні позбавлена ідеологічного забарвлення, і такі явища, як "тоталітарне мистецтво, розглядається як автохтонний феномен, який до того ж має аналогії у світовому мистецтві" [4: 8]. Досвід технологічно розвинутих суспільств засвідчує, що тільки інтенсивний інтелектуальний розвиток забезпечує мобільну модернізацію суспільства, гарантує демократизацію суспільного життя та підвищення рівня культури [6: 144].

Висновки. Отже, в дослідженні висвітлено складний, суперечливий шлях української культури та мистецтва, де кожний відрізок часу, що відповідав основним тенденціям культури, заперечував попередні етапи розвитку. Дослідження української культури передбачає розкриття її як продукту розвитку суспільства і як сукупності матеріальних і духовних цінностей, які створені людством.

Розгляд історії української культури другої половини XX століття дає можливість більшою мірою відчувати результати історичного прогресу, вона показує, що навіть у найтяжчі часи український народ був наповнений талановитими людьми і ніяка руйнівна сила не спроможна знищити культуру народу.

Висвітлюючи складний етап української культури другої половини XX ст., ми побачили, що це складний шлях еволюційного зростання, втрат і здобутків. Це наша історія, яку треба вчити, аналізувати, критично оцінювати, а найважливіше сприймати, розуміти й захоплюватися її найвищими цінностями.

Проаналізувавши вклад українських діячів культури та мистецтв, ми зрозуміли, що їх плідна праця мала вагомий внесок в процвітання, розвиток та збагачення культурного устрою України. Їх творіння дали змогу зайняти в українській культурі своє значиме місце в світовому мистецтві.

Незважаючи на сьогоднішні серйозні проблеми і згадані негаразди, культура України була й залишається яскравим явищем світової культури, становить ще невикористаний резерв у загальнолюдській цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології : [зб. наук. пр.] / [Головко Б. А., Безклубенко С. Д., Капельюшніи В. П., Ручка А. О., Чміль Г. П.] – К. : Інститут культурології НАМ України, 2011. – 480 с.
2. Богущий Ю. П. Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богущий, В. П. Андрущенко. – К. : Знання, 2007. – 679 с.
3. Кара-Васильєва Т. Історія мистецтва XX століття : концепція, нові підходи й оцінки / Т. Кара-Васильєва // Українське мистецтво: матеріали, дослідження, рецензії : [зб. наук. пр.] – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. – Вип. 7. – С. 53–64.
4. Аспекти морфології культури України : генезис, типологія : [зб. наук. пр.] / [Юдкін І. М., Безклубенко С. Д., Берегова О. М., Волкова С. М., Причепій Є. М.] – К. : Інститут культурології НАМ України, 2011. – 288 с.
5. Криволапов М. О. Про мистецтво та художню критику України XX століття / М. О. Криволапов. – Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – Київ : Видавничий дім А+С, 2006. – 268 с.
6. Лагутенко О. Українська графіка першої третини XX століття / О. Лагутенко. – К., 2006. – 10 с.
7. Жулинський М. Заявити про себе культурою / М. Жулинський. – К. : Генеза, 2001. – 680 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Metodologichni problemy kul'turnoi antropologii ta etnokul'turologii : [zb. nauk. pr.] [Methodological Problems of Cultural Anthropology and Ethnoculturology, Collected Scientific Studies] / [Holovko B. A., Bezklubenko S. D., Kapeliushnyi V. P., Ruchka A. O., Chmil H. P.] – K. : Instytut kul'turologii NAM Ukrainy, 2011. – 480 p.
2. Bohutskyi Yu. P. Ukrain'ska kul'tura v yevropeiskomu konteksti [Ukrainian Culture in the European Context] / Yu. P. Bohutskyi, V. P. Andrushchenko. – K. : Znannia, 2007. – 679 p.
3. Kara-Vasylieva T. Istoriia mystetstva XX stolittia : kontseptsii, novi pidkhody i otsinky [History of the 20th Century Art : Concept, New Approaches and Assessments] / T. Kara-Vasylieva // [Ukrainian Art : Materials, Researches, Reviews] : [zb. nauk. pr.] – K. : IMFE im. M. T. Ryl'skoho NAN Ukrainy, 2007. – Vyp. 7. – P. 53–64.
4. [Aspects of Ukrainian Culture Morphology : Genesis, Typology] : [zb. nauk. pr.] / [Yudkin I. M., Bezklubenko S. D., Berehova O. M., Volkova S. M., Prychepii Ye. M.] – K. : Instytut kul'turologii NAM Ukrainy, 2011. – 288 p.
5. Kryvolapov M. O. Pro mystetstvo ta khudozhniu krytyku Ukrainy XX stolittia [About the Art and Art Critic in Ukraine of the XX Century] / M. O. Kryvolapov. – Instytut problem suchasnoho mystetstva Akademii mystetstv Ukrainy. – Kyiv : Vydavnychiy dim A+C, 2006. – 268 p.
6. O. Lahutenko Ukrain'ska hrafika pershoi tretyny XX stolittia [Ukrainian Graphics of the First Third of the of the 20th Century] / O. Lahutenko. – K., 2006. – 10 p.
7. Zhulynskiy M. Zaiavyty pro sebe kul'turoiu [Make a Name for Culture] / M. Zhulynskiy. – K. : Henza, 2001. – 680 p.

Шмегельская Ю. В. Ретроспектива украинской культуры второй половины XX века.

Рассматриваются основные понятия и аспекты развития украинской культуры второй половины XX века. Освещаются процессы ее разрушения и национально-культурного возрождения. Проанализированы

и исследованы эволюционные этапы становления украинской культуры в борьбе за ее национальную независимость и значимое место в мировой культуре через призму достижений украинских деятелей.

Ключевые слова: украинская культура, искусство, государственность, история, творчество, ученые, XX век.

Shmehelska I. V. Retrospective Review of Ukrainian Culture of the Second Half of the 20th Century.

The article touches upon the fundamental concepts and aspects of the development of Ukrainian culture in the second half of the 20th century. It also covers the processes of its decline as well as the national and cultural Renaissance.

The article describes the activities that enable to get oriented in the problems of Ukrainian culture and art. At the same time, the author lays stress on the comprehensive approach to characterizing the landmark achievements of the Ukrainian people's culture throughout the continuous battle for the national independence and own statehood.

The article analyses the humanistic content of Ukrainian culture, its significance for creative self-consciousness of many generations of Ukraine people in the national self-development and world civilization, which caused its objective transformation into a comprehensive hole of the spiritual world of the Ukrainians. The article provides a review of numerous scientific researches by S. D. Bezklubenko, O. M. Berehova, S. S. Volkova, V. M. Sheiko, V. M. Aleksandrov, I. M. Iudkin and B. A. Holovko. Based on their publications, the article covers and analyses the peculiarities of Ukrainian culture to enable our generation to learn about its origins and evolutionary processes.

This research emphasizes the universal nature of cultural values, reveals the historical limitations of the narrow class based and partisan political approach to such a complex sociohistorical phenomenon as culture. At the same time, history of Ukrainian culture of the second half of the 20th century is seen through the prism of the national and cultural Renaissance unfolding in the Ukrainian lands.

The study of this material is intended to enrich man's spiritual experience with the knowledge of the history of the native culture, build self-esteem as citizens of new, independent, democratic Ukraine.

Ukrainian culture of the second half of the 20th century is a difficult path of evolutionary growth, losses and gains. This is our history, which is subject to study, analysis, critical appraisal, and, the main thing, to understanding and admiring its highest values.

Key words: Art, statehood, history, creative work, scientists.